

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик початкової освіти

Кваліфікаційна робота
на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»
з теми: «ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ МОЛОДШИХ
ШКОЛЯРІВ ЗАСОБАМИ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ»

Виконав: здобувач вищої освіти
..... освітньої програми Початкова освіта
..... спеціальності 013 Початкова освіта
..... денної форми здобуття вищої освіти
Сельдеміров Павло Олександрович
Керівник: Мартіна О.В.,
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик
початкової освіти
Рецензент: Гордійчук М.С.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методик
дошкільної освіти

Кам'янець-Подільський, 2025 р.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ В МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ.....	9
1.1. Сутність та принципи формування екологічної свідомості молодших школярів.....	9
1.2. Сутність та принципи формування екологічної грамотності молодших школярів.....	21
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ УЧНІВ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ.....	29
2.1. Педагогічні умови формування екологічної компетентності учнів початкових класів.....	29
2.2. Використання інтерактивних методів навчання для формування екологічної свідомості молодших школярів.....	39
2.3. Організація та результати експериментального дослідження з формування екологічної свідомості молодших школярів.....	51
ВИСНОВКИ.....	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	59

ВСТУП

Проблема формування екологічної свідомості набуває особливої значущості в сучасному світі через загострення соціальних і освітніх викликів, пов'язаних із критичним станом довкілля, порушенням гармонії між людиною та природою, нераціональним використанням природних ресурсів і недостатньою увагою до екологічного виховання. Зростає потреба у формуванні відповідальної екологічної поведінки та світогляду громадян різних вікових категорій, зокрема здобувачів освіти [48, с. 98].

Необхідність активного розвитку екологічної свідомості учнів зумовлена тим, що рівень їхніх знань про довкілля залишається поверхневим і несистемним. Більшість школярів краще орієнтуються у світових екологічних проблемах, ніж у питаннях, що стосуються їхнього регіону чи країни. Значна частина дітей не вважає себе відповідальними за збереження природи, а ті, хто визнає власну причетність, часто обмежуються лише дотриманням базових правил поведінки в природному середовищі, не усвідомлюючи глибшого змісту власних дій та їхнього впливу на екосистему.

Разом із тим, саме шкільна екологічна освіта виступає важливим чинником становлення екологічної свідомості особистості. Вона сприяє формуванню системи знань, практичних умінь, навичок і ціннісних орієнтацій, що визначають відповідальне ставлення до природи. Особливо ефективним цей процес є в молодшому шкільному віці – періоді, коли активно закладаються основи світогляду, моральних орієнтирів і поведінкових установок дитини [14, с. 43].

Аналіз сучасних наукових досліджень і публікацій із проблеми формування екологічної свідомості дав змогу українським ученим – Т. Байбарі, О. Пометун, О. Пруцаковій, В. Рогозі, Т. Коршевніюк – визначити концептуальні засади її вивчення, окреслити основні категорії та поняття, а також різноманітні наукові підходи до розуміння сутності й структури екологічно відповідального ставлення до природи. Науковці підкреслюють,

що таке ставлення може варіюватися від утилітарно-споживацького до глибоко усвідомленого ціннісного, побудованого на морально-етичних засадах.

Усвідомлення критичного стану навколишнього середовища змусило людство переглянути своє ставлення до екологічних проблем і шукати нові шляхи взаємодії з природою. Унаслідок цього виникла низка національних екологічних ініціатив, міжнародних рухів, діяльність професійних асоціацій екологів і громадських організацій, спрямованих на підвищення екологічної відповідальності суспільства та збереження природних ресурсів [21, с. 93].

Сучасна шкільна екологічна освіта ґрунтується на моральних і ціннісних засадах, що мають стати базою для гармонійної взаємодії людини з природою. Модернізація освітніх програм передбачає створення системи, яка сприятиме розвитку екологічної культури та забезпечить збалансовані взаємини у триєдності «людина – природа – суспільство» [15, с. 8]. Завдяки інтеграції екологічних знань у зміст навчальних дисциплін школярі поступово засвоюють основи екологічного мислення, розвивають почуття відповідальності за стан довкілля та навчаються діяти відповідно до принципів сталого розвитку.

Науковці підкреслюють, що лише екологічно свідома, освічена й культурна особистість здатна розуміти наслідки власної діяльності для природи та робити усвідомлений вибір на користь її збереження. Отже, шкільна екологічна освіта має реалізовуватися на засадах безперервності, інтеграції з різними галузями знань і тісного зв'язку навчання з реальними життєвими ситуаціями.

Актуальність проблеми екологічної компетентності молодших школярів посилюється впровадженням Державного стандарту початкової освіти [40], в якому екологічна компетентність визначається як одна з ключових. Вона передбачає «усвідомлення основ екологічно безпечного природокористування, дотримання правил поведінки в природному середовищі, ощадливе ставлення до природних ресурсів» [41]. Таким чином,

питання екологічного виховання інтегрується в освітній процес як невід’ємна складова формування сучасної компетентної особистості.

Мета й завдання кожної освітньої галузі спрямовують діяльність педагогів на досягнення якісно нового результату – формування в учнів системи ключових і предметних компетентностей, що забезпечують цілісне сприйняття світу та здатність до практичного застосування знань.

У процесі навчання учні початкової школи здобувають досвід, який відображається у таких результатах: вони відкривають для себе закономірності навколишнього світу, пізнають природу через спостереження, дослідження та експериментування; ставлять запитання й активно шукають відповіді, проявляючи допитливість і інтерес до пізнавальної діяльності. Школярі вчаться аналізувати, узагальнювати й систематизувати інформацію природничого змісту, отриману з різних джерел, представляти її у зручних для сприйняття формах – від усних повідомлень до моделей і мініпроектів. Важливим є розвиток уміння критично оцінювати факти, порівнювати нову інформацію з раніше набутим досвідом, творчо застосовувати знання для розв’язання практичних і пізнавальних завдань природничого спрямування [51, с. 24].

Для підвищення ефективності екологічної освіти в початковій школі доцільно розширити використання інтерактивних форм навчання, які стимулюють активну участь дітей у пізнавальному процесі; розробити наскрізну, узгоджену програму формування екологічної компетентності учнів усіх освітніх рівнів; створити систему комплексного оцінювання рівня сформованості екологічних умінь і ціннісних орієнтацій школярів. Важливо також забезпечити наступність і безперервність екологічної освіти, починаючи з дошкільного віку, шляхом тісної взаємодії між педагогами різних освітніх ланок.

Таким чином, проблема формування екологічної свідомості учнів початкових класів залишається актуальною, тому темою нашого дослідження

було обрано: **«Формування екологічної свідомості молодших школярів засобами інтерактивних методів навчання».**

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці педагогічних умов формування екологічної свідомості молодших школярів засобами інтерактивних методів навчання, а також у розробленні та впровадженні ефективної системи інтерактивних прийомів, спрямованих на підвищення рівня екологічної культури й відповідального ставлення дітей до навколишнього середовища.

Для досягнення мети дослідження було поставлено наступні **завдання**:

1. Проаналізувати психолого-педагогічну та методичну літературу з проблеми формування екологічної свідомості молодших школярів.
2. Розкрити сутність поняття «екологічна свідомість» і визначити її структурні компоненти в контексті початкової освіти.
3. З'ясувати педагогічні можливості інтерактивних методів навчання у формуванні екологічної свідомості учнів початкових класів.
4. Розробити та експериментально перевірити систему інтерактивних методів і прийомів, спрямованих на формування екологічної свідомості молодших школярів.
5. Узагальнити результати експериментального дослідження та визначити ефективність запропонованої методики.

Об'єкт дослідження – процес формування екологічної свідомості молодших школярів.

Предмет дослідження – педагогічні умови та інтерактивні методи навчання, що сприяють формуванню екологічної свідомості молодших школярів.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що формування екологічної свідомості молодших школярів буде відбуватися більш результативно, якщо в освітньому процесі цілеспрямовано та систематично застосовувати інтерактивні методи навчання (ігрові технології, групові форми роботи, проблемно-пошукові завдання, екологічні проекти), оскільки вони

активізують пізнавальну діяльність учнів, підвищують їхню мотивацію до вивчення екологічних питань і забезпечують практичне засвоєння екологічно значущої поведінки.

Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано комплекс **методів**:

- **теоретичні**: аналіз, синтез, порівняння, узагальнення психолого-педагогічної та методичної літератури з проблеми дослідження; моделювання педагогічного процесу формування екологічної свідомості;
- **емпіричні**: спостереження, бесіди, анкетування, тестування, педагогічний експеримент (констатувальний, формувальний, контрольний етапи).

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота проводилася на базі Мамаївського закладу загальної середньої освіти I-III ступенів.

Теоретичне значення проведеного дослідження полягає в розширенні, поглибленні й систематизації наукових уявлень про природу, структуру та зміст екологічної свідомості молодших школярів. У роботі уточнено тлумачення поняття «екологічна свідомість» у площині початкової освіти, визначено педагогічні умови, за яких застосування інтерактивних методів навчання стає ефективним інструментом її розвитку.

Практична цінність дослідження полягає у створенні, впровадженні та перевірці системи інтерактивних методів і прийомів, орієнтованих на формування екологічної свідомості учнів молодшої школи. Запропоновані напрацювання можуть бути використані в освітньому процесі для підвищення результативності екологічного виховання, вдосконалення його змісту, форм і методів, а також у процесі підготовки та професійного розвитку педагогічних кадрів.

Апробація та впровадження результатів дослідження. Основні положення та висновки дослідження було представлено під час участі у студентських науково-практичних конференціях, а також опубліковано у

збірнику матеріалів наукових праць студентів і магістрантів Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Окремі елементи розроблених матеріалів було випробувано у процесі проходження педагогічної практики. Результати виконання дипломного дослідження обговорювалися та отримали схвалення на засіданні кафедри теорії та методик початкової освіти.

Структура роботи. Дипломне дослідження складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел.

ВИСНОВКИ

У процесі дослідження проблеми формування екологічної свідомості молодших школярів засобами інтерактивних методів навчання було встановлено, що екологічна освіта на ранньому етапі навчання є ключовою складовою формування цілісного світогляду дитини та її відповідального ставлення до природного середовища. На нашу думку, інтерактивні методи навчання сприяють активному залученню учнів у процес пізнання, розвитку навичок спостереження, аналізу та прийняття рішень у природоохоронних ситуаціях, що створює основу для формування стійких екологічних цінностей.

Дослідження дозволяє стверджувати, що застосування інтерактивних методів, таких як дискусії, рольові та дидактичні ігри, моделювання життєвих ситуацій, інтегровані уроки, екологічні проєкти та використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій, підвищує ефективність засвоєння екологічних знань та сприяє формуванню практичних умінь щодо охорони природи. Варто зазначити, що активне включення учнів у навчально-пізнавальну діяльність формує їхню здатність оцінювати наслідки власних дій для довкілля та приймати екологічно обґрунтовані рішення у повсякденному житті.

Аналіз педагогічної практики свідчить, що інтерактивні методи не лише сприяють засвоєнню знань, а й формують мотиваційний компонент екологічної компетентності, зокрема ціннісне ставлення до природи, готовність до соціально значущої екологічної діяльності та розвиток відповідальності за збереження довкілля. На нашу думку, саме міжпредметні інтегровані підходи в поєднанні з інтерактивними методами створюють умови для формування системного екологічного мислення молодших школярів.

Визначено, що формування екологічної свідомості учнів є процесом цілеспрямованим і потребує створення сприятливого освітнього середовища, де педагог виступає фасилітатором, наставником та організатором активної діяльності школярів. Дослідження дозволяє стверджувати, що таке

середовище характеризується інтеграцією інтелектуальних, соціально-психологічних, культурно-естетичних та інформаційних компонентів, що забезпечує розвиток компетентностей учнів у контексті сталого розвитку.

Проведене дослідження засвідчило, що формування екологічної свідомості молодших школярів за допомогою інтерактивних методів навчання є ефективним і обґрунтованим педагогічним підходом. Гіпотеза дослідження, що інтерактивні методи сприяють підвищенню рівня екологічної компетентності учнів початкових класів, знайшла своє підтвердження у практичному експерименті. Дані порівняльного аналізу рівнів екологічної компетентності до і після впровадження інтерактивних технологій засвідчили суттєве зростання показників у контрольній групі, де застосовувалися традиційні методи, та значно вищий рівень у експериментальній групі, що використовувала інтерактивні форми навчання.

Результати експериментального дослідження показали, що інтерактивні методи сприяють не лише засвоєнню знань, а й розвитку практичних умінь та ціннісно-мотиваційної сфери молодших школярів. Учні експериментальної групи демонстрували високий рівень умінь аналізувати екологічні ситуації, передбачати наслідки діяльності людини, пропонувати раціональні способи взаємодії з довкіллям, що підтверджує ефективність інтерактивного підходу.

На нашу думку, використання рольових ігор, дискусій, міні-проектів та інтегрованих уроків дозволяє сформувати комплексне розуміння екологічних проблем та сприяє розвитку критичного мислення. Дослідження показало, що інтеграція міжпредметних зв'язків у процесі навчання сприяє формуванню цілісної екологічної компетентності, що охоплює когнітивний, практичний та ціннісно-мотиваційний компоненти.

Установлено, що професійна готовність вчителя до використання інтерактивних методів є ключовим фактором підвищення результативності формування екологічної свідомості. Аналіз експериментальних даних дозволяє стверджувати, що учні, навчання яких організоване в умовах сприятливого інтерактивного середовища, демонструють більш активну

участь у навчальному процесі, проявляють ініціативу у виконанні екологічних завдань та демонструють позитивну мотивацію до екологічної діяльності.

Таким чином, результати дослідження підтверджують ефективність інтерактивних методів навчання для формування екологічної свідомості молодших школярів. Варто зазначити, що саме на етапі початкової школи закладаються фундаментальні ціннісні орієнтації, що визначають ставлення особистості до природи в подальшому житті. Упровадження інтерактивних технологій забезпечує системність та осмисленість цього процесу, формує в дітей екологічну компетентність як інтегративну характеристику, що поєднує знання, практичні навички та ціннісно-мотиваційні установки щодо збереження довкілля.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусенко І.В. Підручник «Я досліджую світ» як засіб формування екологічних грамотності молодших школярів. *Проблеми сучасного підручника: зб. наук. праць*. Вип. 22. Київ, 2019. С. 6-15.
2. Андрусенко І.В. Формування екологічної грамотності молодших школярів в інтегрованому курсі «Я досліджую світ» / [Електронне видання]: методичні рекомендації / Андрусенко І.В. Київ: Педагогічна думка, 2020. 75 с.
3. Баглай О. Екологічне виховання молодших школярів: розв'язування задач екологічного змісту. *Початкова освіта*. 2017. № 6 (берез.). С. 9-12.
4. Бібік Н., Павлова Т. Організація навчання в 4 класі інтегрованого курсу «Я досліджую світ». Організація освітнього процесу в початковій школі: Методичні рекомендації. Орієнтовні календарно-тематичні плани. 4 клас. Київ, 2021. 67 с.
URL: https://undip.org.ua/wp-content/uploads/2022/12/Organization_of_educational_proces_PRINT_1.pdf
5. Богданова О.В. Ігрові технології в початковій школі: Практичний посібник. Харків: Основа, 2016. 128 с
6. Божко К.Р. Формування екологічної свідомості молодших школярів засобами гри. *Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науковопрактичної конференції «Психологія та педагогіка сучасності: проблеми та стан розвитку науки і практики в Україні»*. Львів, 2019. С. 134-137.
7. Бондаренко С. Формування екологічної компетентності учнів через міжпредметні зв'язки. *Вісник освіти України*. 2021. № 6. С. 35-42.
8. Борзик О.Б., Шепель І.М. Шляхи виховання екологічної культури в освітньо-виховному процесі початкової школи. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2019. С. 105–109.

9. Боярова Л.М. Екологічне виховання молодших школярів : система роботи. *Початкове навчання та виховання*. 2015. № 4-5. С. 52-66.
10. Вахняк Н., Негрій О. Сучасні ігрові форми в екологічному вихованні дітей. *Мелітопольський державний педагогічний університет імені Б. Хмельницького. Сер. Педагогіка*. 2015. Вип. 2 (15). С. 107-112.
11. Волинець К.І., Волинець Ю.О., Стаднік Н.В. Теоретичні засади наступності дошкільної і початкової освіти як проблема сучасної освіти. *Електронне наукове фахове видання «Народна освіта»*. 2019. С. 19–27.
12. Гнатюк О.П. Педагогіка початкової школи: теорія та практика. Львів: Світ, 2020. 248 с.
13. Гільберг Т. «Нова українська школа: методика навчання інтегрованого курсу «Я досліджую світ» закладів загальної середньої освіти на засадах компетентнісного підходу». Київ : Генеза. 2019. 256 с.
14. Гончаренко Т. Вплив інтерактивних методів навчання на формування екологічної компетентності молодших школярів. *Початкова освіта*. 2020. № 8. С. 34-40.
15. Грошовенко О.П. Формування екогуманістичної позиції молодшого школяра в умовах шкільного навчання. *Молодий вчений*. 2018. № 53. С. 283-287.
16. Етика відносин з природою: навчально-методичний посібник / О. Пруцакова, Н. Пустовіт, А. Логінова, Г. Тарасюк. Кропивницький, 2019. С. 13-15.
17. Жаркова І.І. Формування предметної природознавчої компетентності молодших школярів шляхом використання проектної технології. *Наукові записки. Сер. Педагогіка*. 2015. № 1. С 43–49.
18. Зайцева М.В. Методи екологічного навчання в початковій школі. Одеса: *Педагогічний вісник*. 2017. 172 с.
19. Закон України «Про освіту» від 05.09.2017 № 2145-VIII.
URL: <https://zakon.rada.gov.ua>

- 20.Засєкіна Т.М. Інтеграція в шкільній природничій освіті: теорія і практика: монографія. Київ, 2020. 184 с.
URL: https://lib.iitta.gov.ua/729967/3/monografiya_integrachia.pdf
- 21.Коваль В.О. Екологічна компетентність учителя Нової української школи. Навчально-методичний посібник в таблицях і схемах. Чернігів : НУЧК імені Т.Г. Шевченка. 2019. 40 с.
- 22.Коваль В.О. Сучасні підходи до екологічного виховання в Новій українській школі. *Матеріали III Всеукраїнської науковопрактичної інтернет-конференції «Підготовка майбутніх педагогів у контексті стандартизації початкової освіти». 18 вересня 2019 року, м. Бердянськ. 2019. С. 31-35.*
- 23.Концепція екологічної освіти в Україні. Київ, 2017. 20 с.
- 24.Кравченко Н. Інтерактивні технології як засіб розвитку ціннісного ставлення до природи. *Початкова освіта*. 2018. № 3. С. 21-28.
- 25.Кузьменко П. Екологічна освіта в контексті Нової української школи: інтеграція знань та цінностей. *Наука і освіта*. 2022. № 9. С. 115-123.
- 26.Купчак С.Б. Особливості реалізації проектної технології навчання у початковій школі. *Наукові записки. Сер. Педагогічні науки*. 2018. № 63. С. 95-98.
- 27.Лазаренко О. Впровадження інтерактивних методів навчання для розвитку екологічної культури школярів. *Наукові записки ПНПУ*. 2022. Вип. 15. С. 89-96.
- 28.Лавренко С.О. Наступність дошкільної та початкової освіти у вимірах сьогодення: здобутки та перспективи. *Інноваційна педагогіка*. 2019. С. 23-26.
- 29.Мітрясова О.П., Озерянська О.В. Активні методи екологічного виховання молодших школярів за умов позашкільної освіти. *Наукові праці : екологія*. 2015. С. 114-117.

- 30.Можаровська Т.В. Психологічні особливості формування та розвитку екологічної особистості засобами екологічної освіти. *Наука та освіта – новий вимір*. 2014. № 27: веб-сайт.
URL: http://lib.znau.edu.ua/jirbis2/images/phocagallery/2017/Pryklady_DSTU_8302_2015.pdf
- 31.Мозуль І.В. Навчання природознавства в сучасній початковій школі. Навчальна програма, курс лекцій, і методичні рекомендації: Навчальний посібник. Глухів: РВВ Глухівського НПУ ім. О. Довженка, 2017. 236 с.
- 32.Мостова Л.О. Стимулювання пізнавальної активності молодших школярів засобами дидактичних ігор. *Наука і освіта*. 2016. № 6. С. 95-100.
- 33.Олійник І. Використання сучасних ІКТ у формуванні екологічної свідомості учнів початкової школи. *Педагогічні технології*. 2022. № 2. С. 71-79.
- 34.Онопрієнко О.В. Інструментарій оцінювання результатів компетентнісно орієнтованого навчання молодших школярів: методичний посібник. Київ, 2020. 98 с.
URL: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/722959>
- 35.Павленко І.Г. Екологічна освіта в умовах початкової школи: теорія та практика. Харків: Основа, 2019. 176 с.
- 36.Павленко І. Екологічна культура як складова компетентнісного підходу в початковій школі. *Вісник Педагогічного університету*. 2019. № 5. С. 56-64.
- 37.Петренко О. Формування екологічного мислення учнів початкової школи через інтерактивні методи. *Наукові записки*. 2021. № 10. С. 77-84.
- 38.Пинзеник М. Методика викладання дисциплін природознавчого циклу: навчально-методичний посібник; Міністерство освіти і науки України, Мукачівський державний університет. Київ: Кондор, 2018. 118 с.
- 39.Піддячий В.П. Ігрові методики навчання у початковій школі. Київ: Педагогічна думка, 2018. 304 с.
- 40.Про затвердження Державного стандарту початкової освіти від 21 лютого 2018 р. № 87. Київ: веб-сайт.

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/87-2018-п#Text>

41. Про внесення змін до Державного стандарту початкової освіти: Закон України (2019 р.).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/688-2019-%D0%BF#Text>

42. Про Національну стратегію розвитку освіти України на період до 2021 року: веб. сайт.

URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>

43. Про освіту: Закон України (2017 р.).

URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>

44. Романенко О.М. Інтерактивні методи навчання у формуванні екологічної компетентності молодших школярів. *Педагогічні науки: зб. наук. пр.* 2021. № 2. С. 112-120.

45. Руснак І.С., Федух Г.Я., Романюк С.З. Технології виховного процесу в початковій школі: навч. посіб. Вид. 2-ге. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2017. 176 с.

46. Садова Р. Гра-подорож «Осінь казка». *Початкова школа*. 2017. № 12. С. 37-39.

47. Сидоренко В. Екологічна компетентність молодших школярів у системі природничо-наукової освіти. *Теорія і практика освіти*. 2019. № 3. С. 98-105.

48. Сидоренко Л.В. Інноваційні технології у початковій школі. Київ: Видавничий дім «Шкільний світ», 2020. 224 с.

49. Соловйова Л. Впровадження інтерактивних методів навчання для формування ціннісних орієнтацій учнів у сфері охорони довкілля. *Педагогіка і психологія*. 2021. № 7. С. 87-95.

50. Стеценко В. Проектна діяльність як засіб формування екологічної свідомості у молодших школярів. *Педагогіка*. 2019. № 4. С. 63-71.

51. Тарасенко Н.В. Формування екологічної свідомості учнів початкової школи засобами міжпредметних інтегрованих уроків. *Освітологічний вісник*. 2022. № 4. С. 45-53.

52. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти, розроблена під керівництвом О.Я. Савченко (3-4 класи) (2018 р.).
URL: <https://undip.org.ua/library/typova-osvitnia-prohrama-dlia-zakladiv-zahalnoi-serednoiosvity-rozroblena-pid-kerivnytstvom-o-ya-savchenko-3-4-klasy/>
53. Турбар Т. В. Природоохоронна робота учнів у контексті шкільної екологічної освіти і виховання. *Вісник Черкаського університету*. 2015. Вип. 6 (339). 2015. С. 98-101.
54. Турбар Т.В. Участь учнів початкової школи у природоохоронній роботі як важлива умова формування екологічної компетентності. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки* 2019. № 2 (33). С. 66-69.
55. Турбар Т.В. Методологічні підходи до проблеми природоохоронної роботи учнівської молоді. *Вісник Запорізького національного університету. Педагогічні науки*. 2020. № 1 (34). С. 122-126.
56. Федоренко Т. Використання ігрових технологій у формуванні екологічної компетентності учнів початкових класів. *Початкова освіта*. 2021. № 5. С. 15-22.
57. Фіцула М.М. Педагогічні технології екологічного виховання. *Вісник освіти*. 2015. № 6. С. 39-44.
58. Чорна Г.В., Скірко Г.З. Формування екологічної компетентності дітей старшого дошкільного віку в різних видах діяльності в природі. *Дошкільна педагогіка*. 2021. С. 163–169.
59. Шкваріна Т.О. Ігрові технології у навчанні: Теорія і практика. Львів: Світ, 2019. 192 с.
60. Яценко Л. Інтегровані уроки природознавства у формуванні екологічної компетентності молодших школярів. *Теорія та практика*. 2020. № 2. С. 45-52.
61. Learn for our planet: a global review of how environmental issues are integrated in education (2021) UNESCO, 48 p.

URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000377362>